

ОСОБЛИВОСТІ АРХІТЕКТУРНО-ПРОСТОРОВОГО ВИРІШЕННЯ ОБОРОННИХ ХРАМІВ ГАЛИЧИНИ

© Чень Л. Я., 2015

Досліджено та визначено основні типи оборонних церков Галичини. Розкрито архітектурно-просторові особливості оборонних храмів та своєрідність їх пластичного вирішення.

Ключові слова: типи оборонних храмів Галичини, планувальне вирішення оборонних церков, архітектурно-просторове вирішення оборонних храмів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Оборонні храми досліджувало чимало дослідників. Системно підійшли до вивчення оборонних сакральних храмів Г. Логвин, О. Годованюк, Т. Тригубова, Л. Прибега. У публікаціях Г. Логвина [10], О. Годованюк [3], Т. Тригубової [9] висвітлено архітектурно-мистецькі особливості окремих оборонних сакральних споруд [3, 4]. Змістовні і науково обґрунтовані дослідження висвітлені в працях Б. Возницького, В. Вуйцика, І. Могитича, Л. Крошенка, Є. Осадчого, Л. Прибеги [2, 5, 6]. В узагальнювальних працях О. Лесика [7] розроблено туристично-краєзнавчу класифікацію оборонних споруд, у В. Вечерського [1] масштабно розкрито фортифікаційне будівництво на теренах України. О. Мацюк у своїй праці “Замки і монастирі Західної України” зробив спроби класифікувати оборонні споруди і розробив туристичні маршрути до пам’яток оборонного будівництва.

Мета статті

Визначити основні типи оборонних церков та розкрити їхні архітектурно-просторові особливості.

Основний виклад матеріалу

На території України збереглась велика кількість храмів з різноманітним розпланувальним, архітектурно-просторовим та конструктивним вирішенням, що становлять вагомую частину культурної спадщини нашої держави. Особливе місце в багатій сакральній спадщині займають муровані оборонні храми. Їхній особливий статус зумовлений унікальними історичними та архітектурними особливостями. На жаль, багато з них з часом внаслідок певних історичних умов, соціальних чинників та людського недбальства зруйновано. Ті церкви-твердині, що дійшли до наших днів, часто перебудовані чи перебувають у руїні і лише незначна кількість збереглась в автентичному вигляді. Церкви-твердині, які збереглися до наших днів, дають можливість відтворити рівень розвитку духовності і культури українського народу XIV–XVII ст., вивчити будівельні та архітектурно-мистецькі традиції. Храми оборонного характеру підкреслювали суворість силуету, лаконічність їхніх архітектурних об’ємів, стриманість пластичних форм та скупе використання декору. Для цих храмів були характерні масивні стіни із контрфорсами з високо розміщеними невеликими вікнами та бійницями. Захист церков-твердинь забезпечували бійниці, бойові галереї у верхній частині нави й апсиди та вежі-дзвіниці.

Найбільше збережених оборонних церков залишилось у Галичині (сучасні Львівська, Івано-Франківська та Тернопільська області).

Серед храмів з вираженими фортифікаційними рисами можна виокремити:

- храми з оборонною функцією;
- монастирські церкви-твердині;
- замкові церкви.

За розпланувальним вирішенням оборонних церков виявлено: тридільні, триконхові, зальні храми, купольні, безкупольні з вежею-дзвіницею над притвором.

Яскравим прикладом храму з оборонними функціями є П'ятницька церква у Львові, яка була крайнім північним форпостом на підступах до древнього Львова, дійшла до наших днів перебудованою (рис. 3). Її споруджено в 1643–1644 рр. [8] на місці згорілого храму з масивними стінами завтовшки 2 м (рис. 2). Побудована з ламаного каменю, в плані однонавна з гранованою апсидою зі сходу та могутньою вежею-дзвіницею зі заходу (рис. 1). Головну оборонну функцію виконувала вежа, у верхньому ярусі якої, виконаній у вигляді аркади, був влаштований пояс бійниць, який сьогодні прихований під декоративним орнаментальним фризом [9]. Дослідники припускають, що бійниці були і в нижніх ярусах вежі. Зовні храм вирішений лаконічно, фронтон оздоблений арковими нішами, виконаними у вигляді кількох рядів аркатур, вежа декорована нішами та декоративними поясами, що оперізують її, ділячи візуально на три яруси. П'ятницька церква слугувала оборонним пунктом для мешканців передмістя, оскільки тоді забудова околиць Львова була практично дерев'яною.

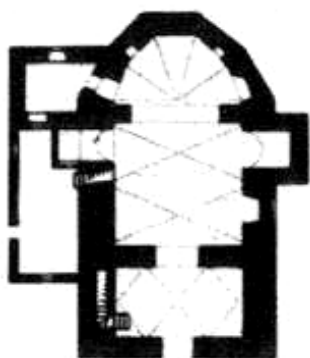


Рис. 1. План П'ятницької церкви



Рис. 2. Вежа П'ятницької церкви. Фото XIX ст.



Рис. 3. П'ятницька церква 2007 р.

Унікальністю і простими, архаїчними архітектурними формами відзначаються тридільні оборонні церкви св. Миколая в Чесниках та Різдва Богородиці в с. Росохи. Вони вирізняються простотою і водночас злагодженими пропорціями і гармонійною композицією мас. В обох церквах масивна нижня частина храмів зміцнена могутніми контрфорсами і завершується шатровим перекриттям.

Церкву св. Миколая в с. Чесники Івано-Франківської області споруджено XIV ст. [10] (рис. 4–5). Святиня вимурована з каменю, тридільна, з прямокутною в плані навою та притвором і п'ятистінною гранованою апсидою, перекрита трьома шатровими куполами без підбанників. Характерною особливістю церкви є її надзвичайно могутні контрфорси, споруджені пізніше, ніж сама церква, які на кутах центральної нави дещо нижчі, ніж на бабинці. Монументальні гладкі стіни без декору оживлені двома вхідними пройомами на західному і південному фасадах та невеликими вікнами над ними. Про оборонну функцію храму свідчать товсті стіни та масивні контрфорси, маленькі вузькі вікна нави і притвору та навколишній мур, що оточує церкву.



Рис. 4. Церква св. Миколая в с. Чесники до реставрації



Рис. 5. Церква св. Миколая в с. Чесники після реставрації



Аналогічне архітектурно-просторове вирішення має церква Різдва Богородиці в с. Росохи Львівської області (рис. 6), яка розташована на пагорбі та оточена кам'яним муром із чотирма квадратними бійницями, покритим двоспадістим дашком (рис. 7). Монументальний, тридільний храм споруджений у XV–XVI ст. [11] з плоских ламаних каменів на вапняному розчині з домішками товченої кераміки. Церква складається з квадратних у плані притвору і нави та прямокутної апсиди. Всі три об'єми увінчані наметовими чотирихилими дахами, первісно вкритими гонтом. Присадкуватий, незначних розмірів побілений храм з масивними стінами, завтовшки 1,5 м, підсилений надзвичайно масивними контрфорсами та маленькими високо розміщеними вікнами разом із дзвіницею та оборонними мурами, спорудженими в XIX ст., підкреслюють оборонний характер храмового комплексу. Внаслідок проведених реставрацій та ремонтів (1844, 1896, 1926, 1992, 2011 рр.) храм змінив свій архаїчний вигляд. У 1980-х роках церкву перекрыли бляшаним дахом та збудували нову дзвіницю (рис. 7).

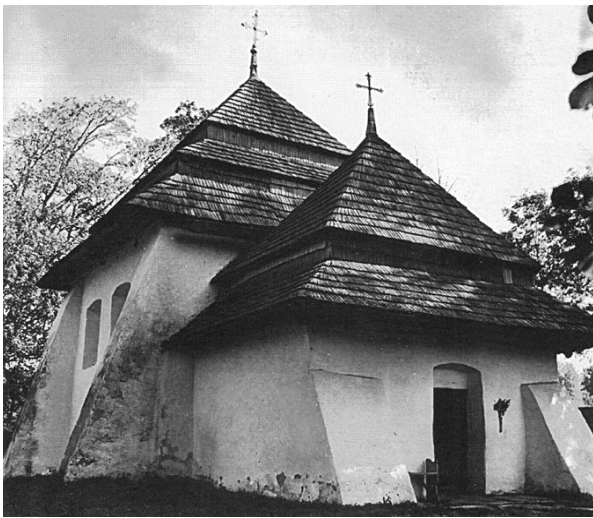


Рис. 6. Церква Різдва Богородиці в с. Росохи до реставрації. Фото – 1960-ті роки



Рис. 7. Оборонний комплекс церкви Різдва Богородиці в с. Росохи після реставрації із збудованою дзвіницею. Фото – 1990-ті роки

До рідкісного типу тридільних двостопних зальних споруд належить оборонна церква Різдва Богородиці XIV–XV ст. [12] у Рогатині, споруджена в готичному стилі з бароковими елементами (рис. 8). Храм оточений оборонними стінами з мініатюрною вежечкою-входом (рис. 9). Церква споруджена з каменю і червоної цегли на вапняному розчині, тридільна з прямокутною навою, гранованою апсидою і симетрично прибудованими до неї низькими ризницею і паламарнею та вежею-дзвіницею над притвором. Стіни храму укріплені контрфорсами. Нава покрита чотирихилим дахом, увінчаним ліхтарем, апсида перекрита куполом. Під час відбудови церква набула барокових елементів. Фасади храму оздоблені глибокими нішами, в яких розміщені високі вікна стрілчастого окреслення та маленькими нішами, прикрашеними живописними олійними розписами XX ст. Західний фасад оздоблений бароковим порталом, прибудованим пізніше. Південний портал, споруджений у 1637 році [13], оздоблений білокам'яною ренесансною різьбою. Чотирирусна вежа-дзвіниця, що прилягає до нави із заходу, споруджена з вапняку та червоної цегли, квадратна в плані, завершена куполом з ліхтарем.

Найбільше оборонних храмів збереглося на Тернопільщині. Цікаве, оригінальне об'ємно-просторове вирішення має оборонна церква Воздвиження Чесного Хреста (так звана Надставна церква) в Тернополі, споруджена на невеликому пагорбі над озером у північно-західній частині міста, в другій половині XVI ст. [14] (рис. 10). Церква кам'яна, тридільна з прямокутною навою, півкруглою апсидою та квадратним у плані притвором, над яким 1627 р. зведено масивну триярусну вежу-дзвіницю [15]. Наявність напівкруглої апсиди, що походить ще з давньоруських традицій XVI–XVII ст. відрізняло святиню від інших оборонних храмів. Притвор однакової ширини з навою. В 1760 р. з північної сторони апсиди і нави прибудовано квадратну в плані ризницю. В XIX ст. в північно-східному куті

прямокутного в плані церковного подвір'я споруджено цегляну дзвіницю, що складалась з 6 пілонів з арковими завершеннями (рис. 10). Спочатку вся храмова територія була оточена оборонними мурами. Оскільки вежа церкви піднімалась над валами міських укріплень, поблизу Львівських воріт, то щоразу використовувалась для обстрілу ворога на підступах до валу. У пожежі в 1831 році згоріла покрівля церкви. Під час Другої світової війни частина храму була зруйнована. Сучасного вигляду церква набула після реставрації 1954 року [16] (рис. 11).



Рис. 8. Церква Різдва Богородиці в Рогатині до реставрації

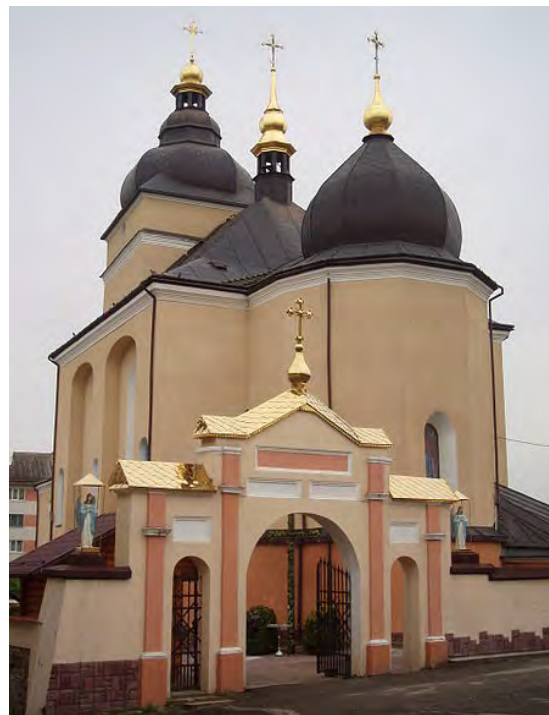


Рис. 9. Церква Різдва Богородиці з вхідною брамою в Рогатині після реставрації



Рис. 10. Храмний комплекс церкви Воздвиження Чесного Хреста в Тернополі до реставрації



Рис. 11. Загальний вигляд церкви Воздвиження Чесного Хреста в Тернополі після реставрації

Найпоширенішими церквами, характерними для Поділля, були тридільні храми.

Георгіївська церква в с. Касперівці зведена в XVI ст. на лівому березі ріки Серет [17] (рис. 13). Церква кам'яна, тридільна з квадратною в плані навою, до якої зі сходу примикала півкругла

апсида, із заходу – оборонна триярусна вежа-дзвіниця, нижній ярус якої слугував притвором (рис. 12). У середньому ярусі вежі над притвором розміщувались хори. Нава була перекрита двоспадистим гонтовим дахом із декоративним ліхтарем. У XIX ст. до апсиди було прибудовано ризницю. У радянський час храм був зачинений і почав руйнуватись. Після повернення церкви вірянам у 1990 р. проведено реставрацію храму, побілено стіни та покрито його гонтом. Під час невдалих ремонтних робіт у наш час гонтове покриття замінено на бляшане, стіни церкви покрили штукатуркою (рис. 14).

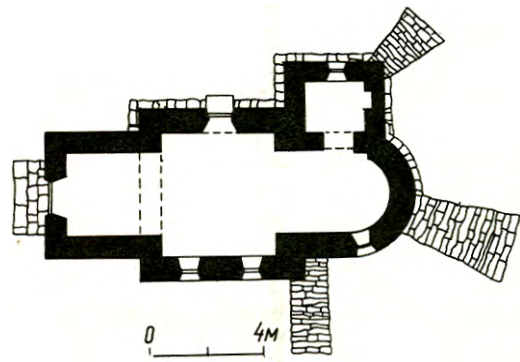


Рис. 12. Георгіївська церква в с. Касперівці (план)

Успенська церква с. Кошилівці, збудована в I пол. XVI ст. у колишньому містечку [18] на лівому березі р. Джурин, при дорозі (рис. 15). Церква пристосована до оборони, кам'яна, тридільна з прямокутною навою, до якої зі сходу примикала апсида, а зі заходу – квадратна в плані двоярусна вежа-дзвіниця (рис. 14). Під час татаро-турецького нападу верхню частину церкви і верхню половину вежі було зруйновано. Згодом західний фасад притвору укріплено двома контрфорсами. При перебудові у XVIII ст. [19] церква отримала дерев'яне завершення у вигляді трьох об'ємів з дерев'яними верхами, покритих гонтом. Дзвіниця також отримала нове завершення з чотириспадистим гонтовим дахом. Храмову територію обведено кам'яними мурами з вбудованими старими хрестами. До наших днів церква дійшла зі значними втратами, внаслідок неодноразових перебудов. Під час проведення ремонтних робіт у 2000-х роках храм втратив значну частину архаїчних рис, що свідчили про оборонну функцію. Дзвіниця збереглась до наших часів досить добре, хоч її верхня частина перебудована.



Рис. 13. Георгіївська церква в с. Касперівці до реставрації



Рис. 14. Георгіївська церква в Касперівці після реставрації

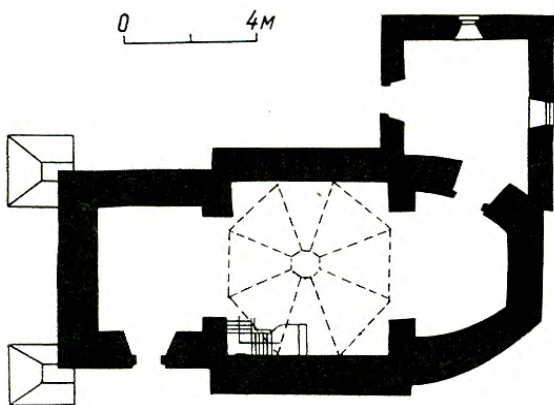


Рис. 15. Успенська церква с. Кошилівці (план)



Рис. 16. Успенська церква с. Кошилівці (загальний вигляд храму)

Рідкісним пристосуванням храму до оборони відзначається церква св. Миколая в Теробовлі, споруджена в кін. XVI – поч. XVII ст. [20]. Храм був оточений кам'яним оборонним муром (рис. 18). Первісна церква була тридільною, без бань, пристосованою до оборони, на горищі по всьому периметру й досі збереглися бійниці (рис. 19). У 1734 р. храм було перебудовано: первісний притвор розібрано і збудовано новий великий квадратний в плані, який утворив три нави нової споруди [21] (рис. 17). В цей же час над притвором і навою зведено куполи і покрито бляхою. Від первісного храму залишилась п'ятигранна апсида і квадратна в плані нава. Нава перекрита півциркульним склепінням з розпалубками, апсида – напівциркульним з розпалубками і чверть сферичним з трьома розпалубками склепіннями. Строгі, монументальні фасади церкви з арковими вікнами оздоблені тягою та широким карнизом. На південному фасаді зберігся замурований ренесансний білокам'яний портал. Унікальною особливістю храму було те, що над апсидою розміщено спеціальний закритий бойовий ярус з бійницями (рис. 19).

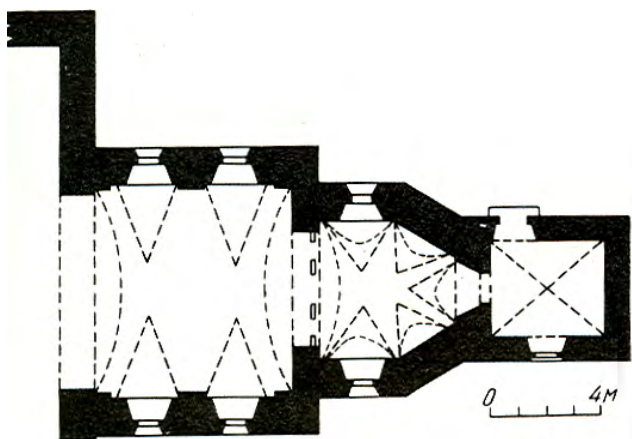


Рис. 17. Церква св. Миколая в Теробовлі (план)



Рис.18. Церква св. Миколая в Теробовлі (загальний вигляд)



Рис. 19. Церква св. Миколая в Теробовлі

Унікальне оборонне вирішення має Успенська церква в Підгайцях 1650–1653 рр. [22], споруджена в своєрідному стилі, який поєднує форми ренесансної архітектури з рисами української архітектури, пристосована до оборони (рис. 20). Храм кам'яний, тридільний, увінчаний куполом та двома світловими ліхтарями. До квадратної нави зі сходу прилягає напівкругла зсередини та гранована ззовні апсида, а зі заходу – притвор, над яким розміщені хори, а над ними на третьому ярусі – дзвіниця (рис. 21). Фасади церкви декоровані пілястрами, акцентовані профільованими порталами, оздобленими різьбою в стилі Відродження. Вікна храму декоровані ренесансним обрамленням з різьбою. Головною архітектурною особливістю храму, що відрізняє від інших оборонних храмів, була бойова галерея з аркадою, влаштована вище карниза, на даху церкви. Такий архітектурний елемент не має аналогів серед оборонних церков.

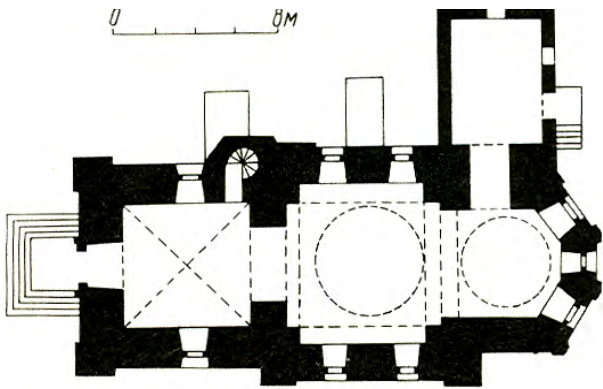


Рис. 20. Успенська церква в Підгайцях (план)



Рис. 21. Успенська церква в Підгайцях (загальний вигляд храму)

До кращих зразків оборонної архітектури належать триконхові храми. Оборонна триконхова церква Різдва Христового у Тернополі, збудована в 1602–1608 рр. [14] на місці згорілої наприкінці XVI ст. дерев'яної церкви біля міського валу (рис. 23). Святиня кам'яна, з масивними стінами завтовшки до 2 м, спочатку була тридільна, триконхова з квадратною в плані навою, до якої зі сходу, півдня та півночі прилягали півкруглі конхи, а зі заходу – квадратний у плані притвор (рис. 22). Над притвором зведено оборонну вежу-дзвіницю. Після неодноразових руйнувань турками і татарами церкву відбудовували. Основна перебудова храму відбулась у 1660-ті роки, тоді було прибудовано до західного фасаду оборонної вежі нову квадратну в плані прибудову. В 1709 р. [14] після прийняття Тернопільською єпархією унії притвор храму був розділений перекриттям на нижню (православну церкву Різдва Христового) та верхню (греко-католицьку Пресвятої Трійці). Таким чином в одній споруді існувало дві церкви. Тоді до притвору з півдня та півночі споруджено дві півкруглі вежечки, через які здійснювався вхід на верхній ярус. У 1808 році проведено реконструкцію церкви, під час якої розібрано перекриття притвору, які відділяли один від одного яруси [15]. До південної сторони прибудували одноярусну господарську прибудову (рис. 23). Нині церква прямокутна в плані, триапсидна з високо розміщеними вікнами. Храм спочатку був оточений з усіх боків кам'яною стіною (рис. 22). У XIX ст. у північній стіні церковного подвір'я було збудовано двоярусну дзвіницю [16]. В результаті проведеної в 1954 році реставрації церкви змінено форму купола. Під час розширення вулиці Руської в 1958 р. церковну огорожу (кам'яну стіну) та дзвіницю знесли. В 1995 році споруджено в північно-західній частині церковного подвір'я нову дзвіницю. Незважаючи на всі перебудови, церква Різдва Христового має оборонний характер.

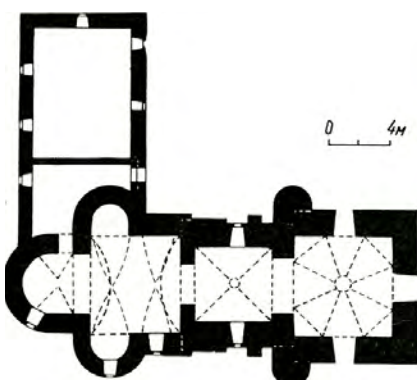


Рис. 22. Церква Різдва Христового в Тернополі (план)



Рис. 23. Церква Різдва Христового в Тернополі (загальний вигляд)



Рис. 24. Церква Різдва Христового південний фасад)

До особливих оборонних триконхових храмів належить Миколаївська церква в Бучачі, споруджена в 1610 році Марією Могилянкою, сестрою київського митрополита Петра Могили, дружиною брацлавського воєводи Степана Потоцького на місці дерев'яної церкви [21] (рис. 26). За планувально-просторовою схемою церква св. Миколая належить до тридільних, так званих конхових, безкупольних храмів, у яких до нави, окрім вітваря, з півночі та півдня примикають малі півкруглі конхи. В ній поєднано тип української тридільної церкви з молдавськими конховими храмами. Церква в плані є однонавна, має видовжену грановану вітварну частину, зорієнтовану строго на схід, до якої з півночі примикає ризниця, а з заходу – прямокутний притвор (рис. 25). Церква покрита двоспадистим дахом, що переходить у ліхтар над центральною частиною храму (рис. 27). Похиле, прямокутне церковне подвір'я разом з храмом та дзвіницею, обведене кам'яним муром, було першим кільцем оборони. Про оборонне призначення храму свідчать товсті стіни та високо винесені вікна, що служили бійницями. Над притвором розташовувалась оборонна вежа з бійницями, яка не збереглась, тепер гвинтові сходи ведуть на хори. Фасади церкви вирішені лаконічно без надмірного декору. Головний західний фасад завершується трикутним фронтоном і увінчується хрестом на маківці. Південний і північний фасади прорізани арковими вікнами, конхи – круглими.

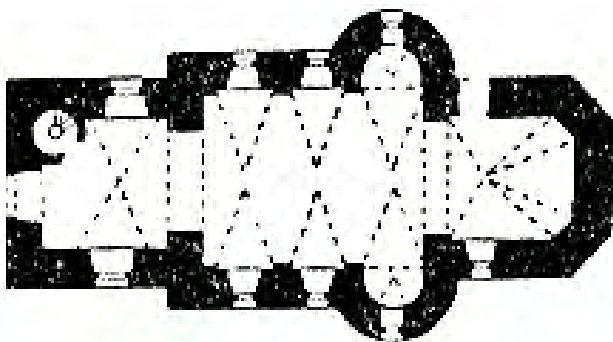


Рис. 25. Миколаївська церква в Бучачі (план)



Рис. 26. Миколаївська церква в Бучачі (загальний вигляд)



Рис. 27. Миколаївська церква в Бучачі (північний фасад)

Онуфріївська церква в Гусятині, збудована в другій половині XVI ст. [25], належить до триконхових безбанних оборонних храмів з оборонною вежею-дзвіницею над притвором. Церква тридільна з прямокутною навою, до якої зі сходу, півдня та півночі прилягають видовжені півкруглі конхи, а з заходу примикає квадратний в плані притвор (рис. 35). Над притвором була розміщена оборонна вежа-дзвіниця. Вхід на вежу здійснювався з нави по сходах, влаштованих у товщині стіни вежі. Притвор перекритий хрестовим склепінням, нава – напівциркульним із розпалубками, бокові конхи – чверть сферичними склепіннями. В інтер'єрі всі частини храму об'єднані з навою арковими проїмами. Ззовні

гладкі стіни фасаду храму, оздоблені аркатурним пояском і широким карнизом та обрамленням вікон, що підкреслюють монументальність фасадів церкви (рис. 26–27). Масивні стіни, завтовшки 1,9–2,3 м, вузькі, високо розміщені вікна, верхній бойовий ярус вежі-дзвіниці (нині не зберігся) свідчать про оборонну функцію храму.

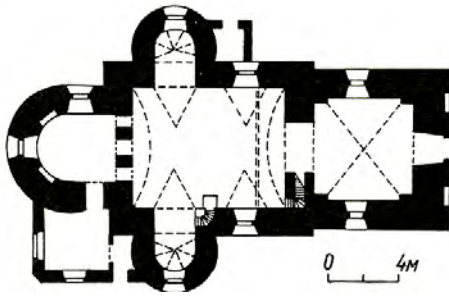


Рис. 28. Онуфріївська церква в Гусятині (план)



Рис. 29. Онуфріївська церква в Гусятині (апсида)



Рис. 30. Онуфріївська церква в Гусятині (південний фасад)

Окрему групу становлять оборонні церкви, що входили до укріплених монастирів. Успенська церква Унівського монастиря, споруджена 1400 року князем Федором Любартовичем [30], розташована посередині монастирського подвір'я, в плані тридільна однонавна, з прямокутними притвором і навою та напівкруглою апсидою (рис. 31), однакової висоти і ширини, перекритих єдиним дахом, споруджена в перехідному стилі від готики до ренесансу. Храм побудований із каменю і цегли. До південного фасаду прибудована в I половині XVII ст. [30] триярусна, квадратна в плані вежа-дзвіниця (рис. 33). Монументальний храм з гладкими стінами та низькими арковими вікнами завершується консольним карнизом і фризом з ключоподібними стрільницями. Вежа-дзвіниця оздоблена пілястрами. Про оборонний характер свідчать малі аркові вікна в нижній частині храму, кам'яні контрфорси притвору і вежі та ключоподібні бійниці у консольному фризі антаблементу (рис. 32).

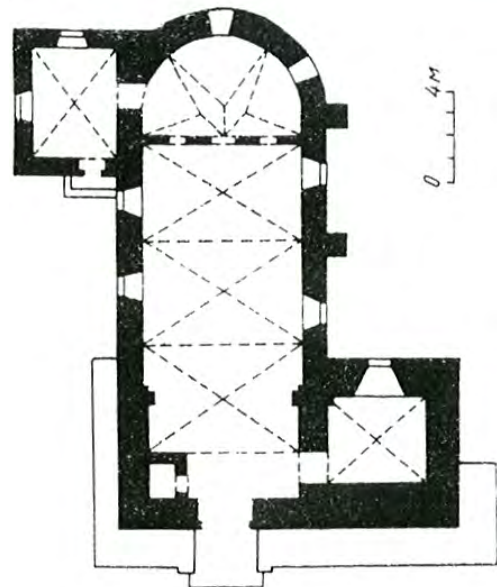


Рис. 31. Успенська церква в Уневі (план)



Рис. 32. Успенська церква в Уневі (апсида)



Рис. 33. Загальний вигляд монастирського комплексу в Уневі

Інший тип оборонних храмів має монастирська триконхова церква (XV ст.), [31] в урочищі Монастирок (рис. 35), 2 км на південь від Бучача, споруджена на стрімкій скелі правого берега ріки Стрипи, дійшла до нас в руїні. Про оборонний характер свідчать масивні стіни, завтовшки 1,7–1,8 м. Храм триконховий з прямокутним притвором та високою вежею-дзвіницею над ним (рис. 34). Східна частина храму завершувалась апсидою-конхою, дві менші конхи виступали з південної і північної стін церкви. Південну стіну нави прорізували два вузькі, високі вікна з напівциркульними перемичками та одне кругле вікно прорізувало південну конху. Апсида та північна стіна нави і північна конха були без вікон. Така конструкція північного фасаду була, вочевидь, зумовлена

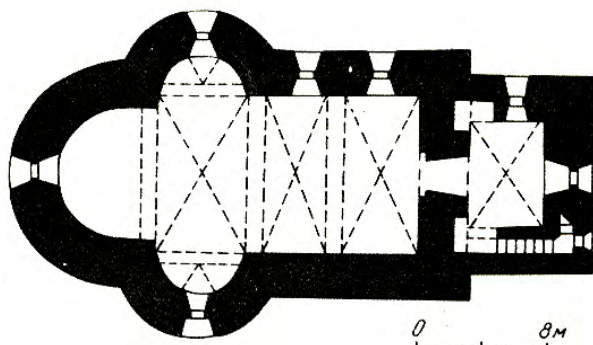


Рис. 34. Церква св. Онуфрія в урочищі (план)

оборонними потребами – саме північна стіна церкви була обернена до монастирських воріт, звідки чекали нападу ворога. Західний фасад храму завершувала квадратна в плані вежа-дзвіниця. Основну оборонну функцію виконувала вежа, заввишки приблизно 15 м, у західній стіні якої був вхід до храму (рис. 36). Над входом розміщувалися два бойові яруси, в яких було по одній стрільниці в кожному з боків вежі. Сполучення між ярусами здійснювалося через сходову клітку, влаштовану в товщині кам'яної стіни вежі.



Рис. 35. Руїни храму

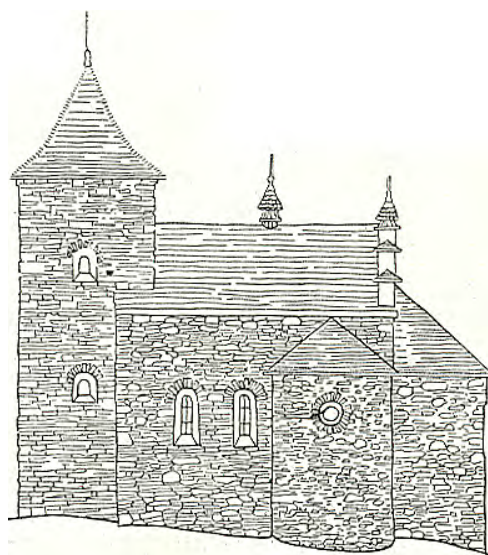


Рис. 36. Графічна реконструкція храму

До найцікавіших оборонних монастирських пам'яток періоду пізнього ренесансу належить і Преображенська церква в Підгорянах, збудована в XVI ст. [30] і розміщена в глибині монастирського подвір'я (рис. 39). Церква споруджена з червоного теребовельського каменю, тридільна, з прямокутним притвором та гранчастою апсидою (рис. 37), перекрита півциркульними склепіннями з розпалубками та масивною вежею-дзвіницею над притвором.

У північній стіні притвору розташовані сходи на горище та на вежу над притвором, що мали бійниці. Строгі монументальні фасади церкви були оздоблені ренесансним декором – білокам'яними порталами, розетами та обрамленням вікон. Оборонна церква разом із примикаючими до неї монастирськими келіями та надбрамною вежею утворювали Г-подібний план (рис. 38). Весь монастирський комплекс був обведений оборонними муром, кути якого підсилювали чотири двоярусні, циліндричні башти, перекриті конічним дахом. Усі споруди в комплексі являли собою міцний оборонний вузол.

Рис. 37. Церква Преображення в Підгорянах (план)

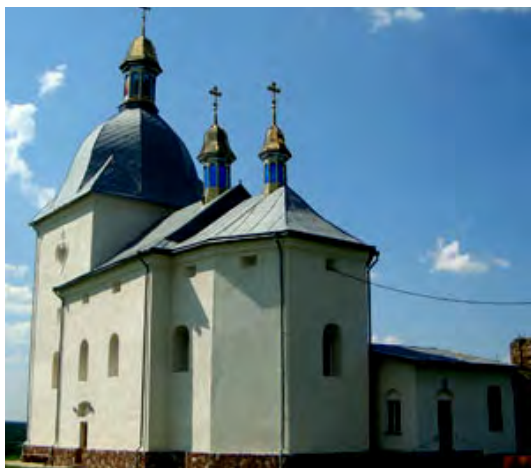
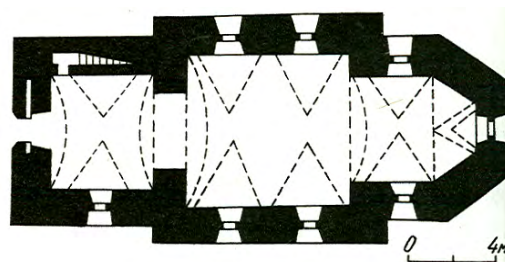


Рис. 38. Церква Преображення в Підгорянах



Рис. 39. Загальний вигляд церкви з руїнами веж

Цікавим прикладом оборонного монастирського ансамблю, пристосованого до складного рельєфу гірської місцевості, що сформувався протягом XVII–XVIII ст., є скит Манявський (рис. 40). За О. М. Годованюк, скит заснував у 1611 році Іван Княгиницький, котрий здобув освіту в Унівському монастирі та Острозькій академії. Первісні монастирські будівлі були дерев'яними, які в 1676 році зруйнували турки. Від спорудженого мурованого в XVII–XVIII ст. скиту, до наших днів збереглися фрагменти оборонних мурів, в'їзна вежа-дзвіниця, що виконувала оборонну функцію, оборонна башта від гори Вознесінки та висока башта “Скарбниця”, відбудовані з руїн протягом 1972–1980 рр. монастирські кам'яні та дерев'яні келії, дерев'яна Хрестовоздвиженська церква, трапезна та друга в'їзна вежа (рис. 41). Монастирський ансамбль розташований в оточенні гір, високо над потоком Батерс (Скитець), має нерегулярне розпланування, дуже витягнуте з південного сходу на північний захід. Усі оборонні вежі квадратної в плані форми, завершувалися наметовими дахами, вкритими гонтом, нині перекриті бляшаним дахом. Триярусна в'їзна вежа завершується чотирихилим дахом, п'ятиярусна висока вежа увінчана високою банею з декоративною маківкою, а оборонна вежа в мурі перекрита чотиригранним наметом (рис. 42).



Рис. 40. Загальний вигляд монастирського комплексу скиту Манявського



Рис. 41. Скит Манявський (сучасний стан)



Рис. 42. Надбрамна вежа-дзвіниця



Рис. 43. Церква св. І. Хрестителя



Рис. 44. Північний фасад церкви в с. Баворів (західний фасад)



Рис. 45. Загальний вигляд храмового комплексу з надбрамною дзвіницею

Монастирський ансамбль є вдалим синтезом гірського рельєфу і фортифікаційних споруд, які з трьох сторін омиваються водами потоку Батерс.

Замкових оборонних церков у Західній Україні майже не залишилось. До наших днів дійшла перебудована в 1743 р. із давнішого замкового храму (XIV ст.), церква св. Івана Хрестителя в с. Баворів на Тернопільщині [31] (рис. 45). Від первісної оборонної церкви залишилась нижня частина напівкруглої апсиди з товщиною стін 2,3 м. Нині церква кам'яна, однонавна з дещо вужчою від нави, напівкруглою у нижній частині і п'ятигранною у верхній частині апсидою та прибудованими до неї ризницею та паламарнею. Зовні монументальні фасади по кутах оздоблені пілястрами спрощеного тосканського ордеру і карнизом (рис. 44). Головний західний фасад розчленований вертикально пілястрами спрощеного тосканського ордеру, в простінках якого розміщено видовжені напівкруглі ніші, увінчаний пізньобароковим фронтоном з вазами (рис. 43). Храм покритий двоспадистим дахом, увінчаним над навою ліхтарем. Про оборонний характер церкви свідчать товсті стіни і високо розміщені високі вікна з напівциркульними перемичками. Пам'ятка фіксує територію одного з давніх укріплень.

Висновки

Проаналізувавши архітектуру оборонних церков Галичини, можна стверджувати, що в останній чверті XIV–XVII ст. спостерігаються інтенсивні пошуки нових форм, здатних втілити нові смаки та мистецькі ідеї. Кожна оборонна церква має своє розпланувальне, композиційне, стилісове, пластичне вирішення. Разом із тим для всіх них характерні невеликі розміри, спокійно

зрівноважені, логічні форми, масивні стіни з високо розміщеними вікнами, що нерідко служили бійницями. Оборонні храми Галичини позначені характерною технікою мурування та своєрідністю архітектурно-пластичного вирішення. Як правило, для мурування масивних стін храмів використовували місцевий камінь та частково цеглу, клали на вапняному розчині, інколи з додаванням цим'янки чи піску. В цих оборонних сакральних спорудах збереглися такі традиційні риси, як монументальність, витончений колорит, гармонійні пропорції, впевнений малюнок, висока професійна майстерність зодчих.

1. Вечерський В. В. *Замки и крепости Украины* / В. В. Вечерський. – К.: Балтия-Друк, 2005. – 15 с. 2. Вуйцик В. С. *Державний історико-архітектурний заповідник у Львові* / В. С. Вуйцик. – Львів: Каменярь, 1991. – 175 с. 3. Годованюк О. М. *З досліджень Дерманського архітектурного комплексу українське мистецтвознавство* / О. М. Годованюк. – К.: Наукова думка, 1974. – Вип. 6. 4. *Нариси історії архітектури Української РСР; Дожовтневий період.* – К.: Держвидав, 1957. – С. 62–103. 5. Крощенко Л. *Святогірський Усперський монастир в с. Зимне. З історії української реставрації* Л. Крощенко, Б. Осадчий. – К.: Українознавство, 1996. – С. 74–81. 6. Прибєга Л. В. *Кам'яне зодчество України: Охорона та реставрація* / Л. В. Прибєга. – К.: Будівельник, 1993 – 72 с. 7. Лесик О. В. *Замки та монастирі України* / О. В. Лесик. – Львів: Світ, 1993. – 174 с. 8. Крип'якевич І. *Історичні проходи по Львові* / І. Крип'якевич. – Львів, 2007. – С. 98. 9. Трегубова Т. О. *Львів. Архітектурно-історичний нарис* / Т. О. Трегубова, Р. М. Мих. – К.: “Будівельник”, 1989. – С. 77. 10. *Історія української архітектури / за ред. В. Тимофієнка.* – Київ: “Техніка”, 2003. – С. 140. 11. *Там само.* – С. 77. 12. *Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР в 4 томах, т. 2.* – Киев: “Будівельник”, 1985. – С. 246. 13. *Там само.* – С. 246. 14. *Тернопіль. 1540–1944. Історико-краєзнавча хроніка. Частина I.* 15. *Там само.* 16. *Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР в 4 т. – Т. 4.* – Киев: Будівельник, 1986. – С. 38. 17. *Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР в 4 т. – Т. 4.* – Киев: “Будівельник”, 1986. – С. 14. 18. “Галицька брама”, № 109–111. 19. *Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР в 4 т. – Т. 4.* – Киев: “Будівельник”, 1986. – С. 59. 20. *Там само.* – С. 60. 21. о.др Й. Кладочний. *Коротко про Бучач.* – Канада, 1990. – С. 5. 22. *Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР в 4 т. – Т. 4.* – К.: “Будівельник”, 1986. – С. 61. 23. *Там само.* – С. 64. 24. *Там само.* – С. 65. 25. *Там само.* – С. 65. 26. *Там само.* – С. 84. 27. *Там само.* – С. 84; 28. *Там же.* – С. 44. 29. *Там само.* – С. 47. 30. Вуйцик В. *Святоуспенська Унівська лавра монахів студитів. Буклет* / В. Вуйцик. – Львів. – С. 1. 31. *Історія української архітектури / за ред. В. Тимофієнка.* – Київ: “Техніка”, 2003. – С. 171. 32. *Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР в 4 т. – Т. 4., Киев: “Будівельник”, 1986.* – С. 56.

L. Chen

Lviv Polytechnic National University,
Department of Restoration Architecture and Artistic Heritage

PECULIARITIES OF ARCHITECTURAL AND SPATIAL SETTLEMENTS OF DEFENSE CHURCHES OF GALICIA

© Chen L., 2015

The stone temples of defensive character with various planning architectural and spatial and constructive solution are preserved on the territory of Ukraine. Those churches that have survived were often in the reconstructed state and only a small number reached in an authentic manner. Defensive temples for centuries in many towns and villages were the only stone buildings that could be used for

defensive purposes . The massive walls with buttresses with highly placed small windows and loopholes were characteristic for these temples. The defense of churches fortresses was provided by loopholes, fighting galleries at the top of the nave and the apses and the bell towers. The most of surviving defensive churches left in Galicia (today Lviv, Ivano Frankivsk and Ternopil regions) They can be classified the temples of defense function..monastic churches ,fortresses castle churches. For planning solution the defensive churches were founded framing, common temples, dome, undome, bell tower above the porch. The main characteristic of all these churches was severe form of defense walls that enclosing concise monumental volums of churches and bell towers, which most fully embodied the artistic views of the age. The defensive churches are historic and architectural value and laconically inscribed into the environment. They often were dominant building and compositional centres of settlements. The composition solution of defensive church has been formed depending on the nature of relief the landscape environment, the location in the village, the character of construction. Each church has a distinct look with its own individual architectural and planning solutions. They are made in the forms of Ghotic-Renaissance and Baroque architecture. The builders of defensive churches of Galicia were based on a combination of deep understanding of aesthetic and function facilities. After analyzing the architecture of defense churches of Galicia one could argue that in the last quarter of XIV–XV centuries an intensive search of new forms which could embody new tastes and artistic ideas was observed. Each church has its own defensive compositional, stylistic, plastic solution. However for all them were characteristic small sizes ,quiet, equilibrium, logical forms, massive walls with highly placed windows, which often were closed with loopholes. The Defensive temples of Galicia are marked by characteristic technique of laying and by originality of architectural-plastic solution. Typically the local stone and partly brick was used for building massive walls of churches .They were laid on mortar sometimes with the addition of sand. Such traditional features as monumental, elegant, flavor, harmonious, proportions, confident, picture, high professional skills of architects are preserved in these sacred defense buildings .The problem of preservation of defense temples in research in theoretical perspective appear quite sharply and certainly requires comprehensive research and development and certainly requires comprehensive research and development.

Key words: the types of defensive churches of Galicia, the planning solution of defense churches, the architectural and spatial resolution of defensive churches